

NOVE PRIDOBITVE
NEW ACQUISITIONS

PO FOTOGRAFSKIH POTEH SRBSKE
 IN HRVAŠKE EPIKE

Ob donaciji fotografij iz zapuščine prof. dr. Matije Murka
 in ob 150-letnici znanstvenikovega rojstva

299

Jeseni 2010 je Slovenski etnografski muzej prejel donacijo fotografij iz zapuščine Matije Murka (1861–1952), enega od utemeljiteljev in začetnikov sodobne etnologije na Slovenskem, in njegovih sinov Vladimirja, največ pa Stanislava, ki sta očeta spremljala med letoma 1930 in 1932 na njegovem potovanju po Balkanu z namenom raziskati srbsko in hrvaško ljudsko epiko. Na odpravi sta sinova skrbela za tehniko: za snemanje pesmi s fonografom na voščene valje in za fotografiranje pevcev, godcev ter nasploh življenja v krajih, ki so jih obiskali. Plod tega pomembnega raziskovalnega dela je monografija, ki jo je izdala Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu leta 1951 pod naslovom *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. V drugem zvezku je objavljena tudi večina našemu muzeju podarjenih fotografij. Izjemen fond nekaj manj kot 1.100 fotografij je Slovenskemu etnografskemu muzeju podaril Stanislavov sin Matija Murko. Fotografije so shranjene v dokumentacijskem oddelku SEM, od jeseni 2011 pa so tudi že dostopne na spletni strani muzeja.

Fonografiranje v Nikšiču, na levi sta Matija Murko in Mirko Nikčević, ob fonografu Vladimir Murko, ki snema pevca Petra Koprivico, bolničarja banovinske bolnišnice, 1930. (Dokumentacija SEM)

Matija in Stanislav Murko na poti domov po uspešno zaključenem terenskem delu poleti leta 1932. Na fotografiji se zrcali naklonjen odnos med ostarelim očetom in mladim sinom, ki je ravno končal študij. (Dokumentacija SEM)

Slovenski filolog, etnolog in literarni zgodovinar Matija Murko se je rodil pred 150 leti, 10. februarja 1861, na Drstelji pri Ptujju. Študijska pot ga je vodila na Dunaj, kjer je študiral germanistiko in slavistiko. Po doktoratu iz germanistike se je študijsko izpopolnjeval v Moskvi, ob vrnitvi na Dunaj pa je postal docent za slovansko filologijo na filozofski fakulteti dunajske univerze. Zatem je postal redni profesor za slovansko filologijo na univerzi v Gradcu, nato je nekaj let predaval na filozofski fakulteti v Leipzigu. Upokojitev je dočakal kot visoko cenjen praški profesor, kjer je na filozofski fakulteti Karlove univerze zasedal mesto rednega profesorja za jugoslovanske jezike in književnosti. V tem času se je, tudi s pomočjo Murka, ustanovil Slovanski ustav – Slovanski inštitut, kjer je bil med letoma 1932 in 1941 Murko njegov predsednik (Hartman 2002).

Tako kot so bili pri romanskih in germanskih narodih v začetku povečini pobudniki in glavni predstavniki etnološkega dela filologi, ki jih je spoznavanje jezika in slovstva približalo ljudstvu, je tudi Murko verjel, da je potrebno jezik in slovstvo združevati z raziskovanjem ljudske kulture, ki tvori skupaj z jezikoslovjem in slovstvom enoto (Novak 1986: 244).

Murkovo raziskovalno delo je bilo ves čas obrnjeno tudi k izbranim temam iz snovne (npr. stavbarstvo, poljedelska orodja) in duhovne kulture (poleg pesemskega izročila še npr. šege ob grobu). Leta 1909 je ustanovil filološko in kulturnozgodovinsko revijo *Wörter und Sachen*, leta 1912 je prevzel vodenje Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, kar je bil slovenski del velike zbirke *Ljudska pesem v Avstriji*.

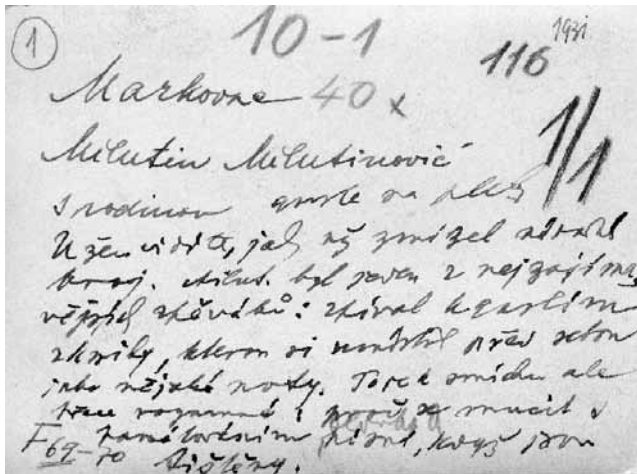
Murko je že v “Naukih za Slovence” pozival: “Cele skupine je fotografovati ter opazovati, kje in kako ljudstvo živi, kaj dela, kako gospodari na svoji ali tuji zemlji ...”

(Murko 1896: 133–134), česar pa sam ni prakticiral vse do svoje raziskave ljudske epike v letih med 1930 in 1932. Murko je na to popotovanje odšel dobro pripravljen in je pri tem uporabljal zelo široko paleto različnih načinov dokumentiranja, kot so terensko snemanje zvočnih zapisov na fonograf, zapisovanje, fotografiranje, in sicer ne le pevcev ter pripovedovalcev, ampak tudi kontekstov njihovega pripovedovanja in petja. Murko v svojih *Spominih* še dve desetletji po končani raziskavi poudarja: “Pevci so prihajali sami, ker so tekmovali za svojo slavo, toda najbolj je nanje učinkovalo, da smo jih fotografirali in vzorce njihovega petja fonografirali, tako, da so mogli sami sebe poslušati” (Murko 1951: 229).

Murko je s svojimi raziskavami ljudske pesmi na Blakanu začel že leta 1909 in se je tja večkrat vračal, pospešil pa jih je v letih med 1930 in 1932. To potovanje je potekalo skupaj več kot osem mesecev. Leta 1930 je v triinpolmesečni raziskavi obšel del severozahodne Srbije, vzhodno Bosno ter odšel preko Sarajeva še v Dalmacijo in Črno Goro, nato pa dalje v Metohijo, “Staro Srbijo” (Kosovo) in vzhodni del Novopazarskega Sandžaka. Leta 1931 je bil na terenu dva meseca in pol. V tem času je raziskoval pesemsko izročilo v jugozahodni Srbiji, v jugovzhodni Bosni in v delu južne Dalmacije. Z raziskavami leta 1932 v Dalmaciji, Boki Kotorski in Črni Gori je Murko zaključil svoje zelo uspešno terensko delo. S tem je potrdil svoje izjemne sposobnosti sodelovanja in dobrega načina dela z domačini. Kot sam pravi, mu je pot do ljudi odpirala marsikje prav fotografija oz. obljuba, da bodo fotografirani dobili posnetke (Murko 1951: 23). Večina fotografij iz zadnje triletne terenske raziskave, ki jih je posnel v glavnem sin Stanislav¹, je bila objavljena v drugem delu knjige dr. Matije Murka *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, ki jo je izdala Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu leta 1951. V njenih arhivih naj bi se leta 1967 po pričevanju sina Vladimirja Murka, ki navaja kot vir članek Maje Bošković Stulli (Bošković Stulli 1966: 286), nahajali tudi originalni stekleni negativi s terena in iz njih razvite fotografije (Murko 1967: 183). Po nekaterih pričevanjih naj bi se tam gradivo nahajalo tudi danes.

Donacija g. Matije Murka zajema posamezne fotografije in fotografije, nalepljene na albumskih listih, ki so nekoliko bolj osebne, družinske narave. Oznake na zadnji strani fotografij so identične zaporednim številkam v drugem delu monografije *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. Podatki na zadnji strani fotografij so v češčini. Kot rečeno, je Murko od leta 1920 pa vse do svoje smrti leta 1952 živel in delal v Pragi in je pri svojem delu uporabljal češčino. Dodatno pojasnjujoči so komentarji k fotografijam v albumu, ki nam поближе slikajo razmere, kontekst in pomen nastanka posnetkov.

¹ Kot že omenjeno, je od začetka očeta na poti spremljal sin Vladimir in posnel tudi nekaj fotografij in valjev iz leta 1930, vse ostale pa je posnel Stanislav Murko, ki je potem zvesto do konca pomagal očetu pri delu na terenu.

Ena izmed objavljenih fotografija v drugem delu monografije *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* in njen komentar v češčini na zadnji strani, ki predstavlja ljudskega pevca in njegovo domače okolje v Markovcu v Srbiji, 1931. (Dokumentacija SEM)

Prvič je posebej na Murkovo fotografsko delo na poti po Balkanu opozoril Naško Križnar v leta 1996 izdani monografiji *Vizualne raziskave v etnologiji*, poglobljeno pa je njegov doprinos obravnaval v češkem časopisu *Slavia*, katerega 1. zvezek iz leta 2003 je v celoti posvečena Matiji Murku in njegovemu delu na področju slovanske filologije. Slavio vse od Murkovih časov izdaja Slovanski inštitut v Pragi. Križnar je opozoril na velik pomen fotografije v kontekstu raziskave in postavil Murka ob bok tedanjim najeminentnejšim raziskovalcem, kamor je nedvomno tudi sodil. Matija Murko je namreč s pozivanjem k celostnemu proučevanju ljudske kulture ustvaril pogoje za uporabo fotografije pri terenskih raziskavah že leta 1896; Križnar nadaljuje, da na podlagi te objave lahko vrednotimo njegov prispevek k terenski fotografiji kot inovativen in do danes nepreščen (Križnar 2003: 101).

*Moja potna oprema:
V nabavniko valjki in veliki fotografski aparat,
z vsemi pribitkinami, v rokah fotografski aparat
z „ševakom“, razven tega sem bil „oborožen“ z Leico.*

Fotografija iz albuma, ki ga je uredil Murkov sin Stanislav. Na posnetku je Stanislav z opremo na poti domov iz Budve, 1932. (Dokumentacija SEM)

Poleg fotoaparata je Murko s seboj na potovanje vzel Edisonov fonograf, na katerega mu je sin Stanislav pomagal posneti kar 349 voščenenih valjev epskega petja ter recitacij, guslanja, žalostink in lirskih pesmi v okolju, kjer so resnično živele, kar je bil za tisti čas izjemen dosežek. Tudi pevci so bili nad svojimi izvedbami presenečeni in večina posnetkov je, kljub velikim težavam pri usklajevanju petja in igranja na inštrumente, tudi dobro uspela. O pozitivnih reakcijah pevcov je v knjigi zapisanih kar nekaj anekdot (Murko 1951: 536–537). Murkov način snemanja je bil tak, da je pevcem prepustil izvajanje njihove najljubše pesmi, pri čimer je pazil, da se tiste, ki so bile resnično najbolj priljubljene, niso kar naprej ponavljale.

Pevec na fonografu posluša posnetek svojega petja. Budva, 1932. (Dokumentacija SEM)

Fotografiranje nastopajočih, njihovega domačega okolja in bistvo tega dela je Murko pojasnil v posebnem poglavju Fotografije v drugem zvezku dela *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* (Murko 1951: 556–559). Fotografsko dejavnost je imel za bistveno dopolnitev svojega terenskega dokumentacijskega dela, pri čemer se je zelo trudil ljudi prikazati v čim bolj izvirnem okolju. Pevce in pevke je fotografiral posamezno, v skupinah, nekatere v različnih situacijah, na različnih mestih, ponekod na lokacijah znamenitih epskih krajev. Nekaterih pevcev in pevk žal niso uspeli fotografirati, nekateri so imeli v zvezi s fotografiranjem svoje zahteve ...; posebno težavne so bile ženske: muslimanke so bežale, kristjanke so ušle na konju, čeprav je Murko s seboj nosil tudi manjši fotoaparat Leica, ki ni bil tako opazen. Do sedaj je to poročilo o fotografiranju znano kot prvo in verjetno edino te vrste v slovenski etnologiji. Pri njem gre za refleksijo, kjer izvemo za podatke, ki jih ni omenil nikjer drugod (Križnar 2003: 103).

Miluša Jovanović, pevka iz Podgorice, 1930.
(Dokumentacija SEM)

Ženske pri vodnjaku, Trnovo pod Jahorino, 1931. Prevod Murkovega komentarja na zadnji strani fotografije: V Bosni smo naleteli na več žensk, ki so nosile hlače. (Dokumentacija SEM)

Murku sta bila torej pomembna pevčevo okolje, v katerem je izvajal skladbo, in spremljajoči inštrument. Tako je, če je bilo le mogoče, zajel tudi pevčevo bivalno okolje in življenjske razmere. Ob snemanju so se pogosto zbrali naključni poslušalci različnih družbenih slojev, ki so velikokrat ob nastopajočem tudi fotografirani. S fotografij lahko razberemo, da so pevci prav tako predstavniki zelo različnih slojev družbe: tako inteligence kot kmetov z različno velikim imetjem, obrtnikov itd.

Skupina pevcev s poslušalci v Kolašinu v Črni Gori, 1930. (Dokumentacija SEM)

Za raziskavo epskega petja in pevcev je imela velik pomen tudi kulturna krajina, kjer so pesmi živele. Tako je v Srbiji Murko posnel kar nekaj kulturnih znamenitosti v Sandžaku, Novem Pazarju, "Stari Srbiji", kot je poimenoval današnje Kosovo, in v Črni Gori, na področjih, kjer se v ljudskih pesmih omenjajo številni srednjeveški samostani in cerkve.

Samostan Studenice leta 1931, ki ga je dal postaviti Stefan Nemanja okrog leta 1138. (Dokumentacija SEM)

Ob svojem raziskovanju je Murko mimogrede posnel še marsikateri arhaični element iz življenja tamkajšnjih ljudi, kot so na primer prevažanje vina v mehovih, povsem lesena kolesa vozov, mlatev žita s konjskimi kopiti, čiščenje žita z vetrom, panje iz drevesnega debla, vile, vzete iz narave, itd., pri čemer je poudarjal, da se kulturno stanje teh ozemelj ne sme presojeti po takih prežitkih, saj je ravno napredek tisti, ki potiska ljudsko epiko v pozabo; s tem je napovedal prihod novih, ljudski epiki nenaklonjenih časov.

306

Čebelnjak Arsenije Ružiča iz Previša pri Neumu, 1930 (Dokumentacija SEM)

Nekateri motivi srednjeveških epskih pesmi so bili takrat med ljudmi še živi. S tem mislimo na priljubljeno metanje kamenja z ramen in upodobitve junaških dvobojev, dekliska kola in podobno. Pričevanja o tem je najti tudi na starih bogomilskih nagrobnikih. Fotografije, ki so bile posnete v povsem avtentičnem okolju, se Murku tako zdijo važen vir in spodbuda za etnologe, ki naj preko fotografij proučujejo ljudske plesе, kot je npr. kolo, pa tudi žeganja, sejme, pastirsko življenje na planinah in še posebej rabo ljudske noše, kjer se med drugim kaže tako velik vpliv turške kulture, da jo nosijo tako pravoslavni kot katoliški pevci.

Nekaj težav je bilo s fotografiranjem krajine, saj mu je včasih ponagajalo slabo vreme, pa tudi fotoaparati je večkrat zatajil (imel je pokvarjen objektiv, ki se ga na poti ni dalo popraviti), zato so posnetki večkrat neostri.

V celoti je Murko dal razviti 747 fotografij s svojih potovanj in jih nato skupaj s 696 negativi dal shraniti v Slovanski inštitut v Pragi; ti so bili kasneje poslani v Arhiv Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.

Izbor fotografij za knjigo *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* je potekal tako, da se je izločilo vse tehnično neprimerne ali ponavljajoče se fotografije ter take, ki niso vsebinsko ustrezale. Murko pravi, da se zaveda, da ga je precej pritegnilo fotografiranje etnografskih tem, ki so ga zaznamovale že tudi v preteklosti: stavbarstvo, notranja oprema ipd. Kot navaja, je od 696 fotografij za

objavo odbral 526 najboljših, od katerih so se nekatere v naslednjih desetletjih pri Murkovih zgubile; SEM jih tako hrani 486.

307

Rogatica v vzhodni Bosni: skupni nastop dveh muslimanskih in dveh pravoslavnih pevcev, 1931. (Dokumentacija SEM)

Pritrditi gre ugotovitvi Naška Križnarja, da v celoti gledano fotografije niso tehnično dovršene, kar bi v tistih časih pravzaprav že lahko pričakovali. V tistem času se je že precej uveljavil tudi barvni film, ki pa se ga Murko ni posluževal (Križnar 2003: 105). Gledano s stališča etnološke in muzejske dokumentacije, pa gradivu vseeno ne gre odrekati njegove enkratnosti, neponovljivosti in izziva, ki ga lahko pomeni za proučevalce Balkana.

Balinovac: romarji so si pripravili bogato kmečko pojedino na prostem, 1931. (Dokumentacija SEM)

Prav tako kot fotografije, so se kot neponovljivi pričevalci danes že zdavnaj pozabljenih izvajalcev in njihovih pesmi Murku zdeli pomembni posneti valji, ki jih je z velikim trudom posnel in prenašal vso pot. Ker so bili iz zelo občutljivega materiala, si je prizadeval najti način, s pomočjo katerega bi se jih galvaniziralo, posnelo na zvočni film ali kako drugače ohranilo kot dragocena pričevanja za nadaljnje proučevanje, kar pa za časa njegovega življenja še ni bilo mogoče. Kakšna je bila usoda posnetih valjev in ob tem zabeleženih besedil, izvemo iz članka sina Vladimirja Murka v Slovenskem etnografu iz leta 1967, kjer navaja, da so se tako valji kot ostalo gradivo precej selili, s čimer so se valji poškodovali in nekateri tudi propadli. Svoje mesto so na koncu našli na Inštitutu za narodno umetnost tedanje Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, kjer so jih od skupno 349 uspeli restavrirati, presneti in prepisati le še 129 najboljše ohranjenih. Nadalje Vladimir Murko piše: *“Posnetki so spravljani v arhivu Jugoslavenske akademije, magnetofonski traki pa v Institutu za narodnu umjetnost. Sicer je Akademija dobila tudi (po članku M. Bošković-Stulli v Nar. umjetnosti 1966, str. 286): 1. fotografije in negative (steklene plošče in filme) s potovanj iz leta 1930–1932 skupaj z zapisniki, ki se nanje nanašajo, 2. Murkove potne zapisnice s teh potovanj; 3. deloma poškodovan fonografski aparat ...*

*... V svojem članku (Nar. um. 1963, str. 119) sem opozoril še na to, da obsegajo očetove potne zapisnice 3.418 strani, deloma seveda stenografiranih in zato težko čitljivih, ki obsegajo poleg besedil snemanih pesmi z različnimi variantami številne podatke o pevcih, s katerimi je oče delal, všteti pevce, katerih ni posnel ne na fotografski ne na fonografski aparat. Zapisnice obsegajo tudi precej drugega etnografskega gradiva, ki ga je oče vsaj deloma uporabil tudi v knjigi: *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike – Putovanja u godinama 1930–1932, I, II, Zagreb 1951. Za objavo teh zapisnic se je zavzemal svoječasnno tudi A. B. Lord, ki je v prejšnjih letih posnel v raznih delih Jugoslavije, zlasti v Sandžaku, številne tekste epičnih pesmi z modernim električnim magnetofonskim aparatom, in sicer nekatere, tudi daljše pesmi v celoti, in izdal na podlagi svojihkušenj s srbsko-hrvaško epično pesmijo knjigo *The Singer of Tales, Cambridge 1960, kjer jih uporablja za primerjavo z epičnimi pesmimi drugih narodov, počenši s Homerjem.*”**

Kot piše nadalje tudi Đenana Buturović (Buturović 1999: 69–79), Murko kot znanstvenik svetovnega formata s svojim delom na področju proučevanja južnoslovanske folkloristike, še posebno ustnega izročila, do sedaj še ni bil deležen pravega vrednotenja, predvsem pa ne njegov celovit prikaz življenja ljudske epike, h kateremu je veliko prispevala tudi fotografija, ki jo je poleg zapisanega in posnetega v zelo velikem obsegu objavil v II. delu monografije. V tem obširnem delu je zbral podatke o kar 1.023 ljudskih pevcih, med katerimi ni delal razlik glede na socialni položaj ali vero, temveč je s posebnim zanimanjem proučeval prav izredno dolgoživo muslimansko pevsko izročilo, ki ga je zanimalo ves čas njegovih raziskav na Balkanu med letoma 1909 in 1932 (Buturović 1999: 71).

Donacijo fotografij smo v Slovenskem etnografskem muzeju prevzeli z odprtimi rokami, vendar tudi z odgovornostjo, da jih po eni strani primerno shranimo in po drugi dostojno predstavimo. Kot je bilo že omenjeno, je njihova pričevalnost

zanimiva z več vidikov, predvsem pa zato, ker je na njih zabeleženo življenje izpred več kot osemdesetih let in so verjetno eden redkih pomnikov življenja tistega časa in prostora. Za etnološko in antropološko stroko tako pomenijo velik raziskovalni potencial. Razen tega, da so objavljene v monografiji *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, pravzaprav v našem prostoru in v prostoru, kjer so bile posnete, prav gotovo niso širše poznane. S fotografij razbiramo tudi Murkov način dela: snemanje, zapisovanje, intervjuvanje, še zanimivejše pa je slediti vsem načinom potovanja, ki se ga je Murko posluževal: kočije, avtobusi, avti, vlak, ježa. Zbiranje gradiva je za sedemdesetletnega Murka prav gotovo predstavljalo velik napor.

Na poti v Risan v Črni Gori. Šofer je Stanko Murko, pravoslavni pop Cerović, direktor gimnazije Marčić, prof. M. Murko in Pavao Butorac, profesor katekizma na gimnaziji v Kotoru in ki je postal kotorski škof in je pripravljajl zbirko starih ljudskih pesmi. (Dokumentacija SEM)

Fotografije smo v dokumentaciji SEM s pomočjo kulturnega mediatorja Matjaža Klemenčiča digitalizirali in uredili ter jih jeseni leta 2011 objavili v Spletnih zbirkah, ki so dostopne na domači spletni strani Slovenskega etnografskega muzeja. Tu bodo na voljo najširšemu krogu uporabnikov in bodo prav gotovo pritegnile pozornost ljudi, ki živijo ali raziskujejo življenje v krajih, ki jih je Murko obiskal in v katerih ni več veliko sledi tega, kar je takrat videl in tako vestno zabeležil.

Murkov poziv k terenskemu dokumentiranju gradiva v raziskovalne namene pa seveda še vedno velja!

LITERATURA IN VIRI

BOŠKOVIČ STULLI, Maja

1966 Tragom ostavštine Matije Murka. *Narodna umjetnost* 4, št. 1, str. 285–287.

BUTUROVIĆ, Đenana

1999 Doprinos Matije Murka proučavanjima južnoslovenske epike. *Traditiones* 28, št. 2, str. 69–79.

HARTMAN, Bruno

2002 Matija Murko – slovenski Evropejec. <<http://www.uni-mb.si/povezava.aspx?pid=509>>[5.10.2011].

KRIŽNAR, Naško

1996 *Vizualne raziskave v etnologiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

2003 Po sledovih Murkovih fotografij. *Slavia* 72, št. 1, str. 101–114.

MURKO, Matija

1896 Nauki za Slovence. *Letopis matice slovenske*, str. 132–137.

310

1951 *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: putovanja u godinama 1930–1932*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 2 zv.

1951 *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

MURKO, Vladimir

1963 Sudbina literarne ostavštine i fonografskih snimaka srpsko-hrvatskih epskih pjesama Matije Murka. *Narodna umjetnost* 2, št. 1, str. 107–137.

1967 Končna usoda literarne zapušćine Matije Murka, zlasti posnetkov srpsko-hrvaških epičnih pesmi. *Slovenski etnograf* 20, str. 181–184.

NOVAK, Vilko

1986 *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Barbara Sosič